

TEATAR MIROSLAVA KRLEŽE NA NJEMAČKOM JEZIČNOM PODRUČJU

Vesna Cvjetković

Za kazališna ostvarenja Krležinih drama od posebnog su značenja njihova recepcija na njemačkom jezičnom području, pogotovo u Saveznoj Republici Njemačkoj i Austriji, zemljama koje su od zapadnih ipak vodeće po zanimanju i plasiranju djela jugoslavenskih književnosti. U tom je smislu i zanimljiv upravo Krležin odjek u Austriji čija je prošlost i bila meta njegove oštre kritike, a u kojoj nostalgija za crno-žutom monarhijom, pogotovo u glavnome gradu, nije još sasvim izbljijedila. Možda zato i nije slučajno, što je upravo Graz sa Stiasny izdavačkom kućom (kasnije poslije bankrota Sessler, Beč-München) postao vodeći ne samo u tiskanju Krležinih djela, već i u izvođenju njegovih dramskih dostignuća. Uz to dolazi i veliko priznanje: austrijska nagrada za evropsku književnost 1975. koja se dodjeljuje svake godine značajnim autorima.

U sklopu ovog izlaganja ne bih htjela izložiti čitavu kompleksnost plasiranja autora jedne tzv. »male nacije« u jednu »veću« koje je uvjetovano, osim političko-povijesnom pozadinom, raznim čimbenicima. U tom je smislu bitno i pitanje, na ovom našem primjeru, što se očekuje od jednog autora jugoslavenskih književnosti. Kod dramskih pisaca taj je problem kompliciraniji jer svako dramsko djelo uvjetuje svoju kazališnu realizaciju, koja pak pretpostavlja aktivnu literarnu recepciju. Iako su u zadnjih desetak godina primijećene promjene, postoji posebna vrst knji-

ževnosti koja posjeduje tzv. »eksportnu vrijednost«, od koje se eventualni uspjeh u inozemstvu može očekivati. Tako je već 1936. godine J. Albin u »Mordenblattu« u referatu o jugoslavenskim autorima u inozemstvu, naglasio da to što se od nas očekuje, manje je 'evropsko' u rutiniranom smislu, već čvrsto vezano za naš narodni život, nešto karakteristično za nas.¹ Upravo to zanimanje etnografske naravi koje je trajalo od narodne pjesme preko Josipa Kosora, pa sve do Ive Andrića, prouzrokovalo je da su katkada i najbolja dostignuća ostala bez odjeka. Na konkretnom Krležinu primjeru možemo primijetiti, da su književno-kritički osvrti na cjelokupno njegovo djelo bili vrlo povoljni, a ipak su ostali bez šireg i trajnijeg odjeka koji bi omogućio snažniji prodor ne samo na pozornice njemačkog jezičnog područja već i dalje. Uz to moramo i dodati da je prevođenje i tiskanje Krležinih djela na njemački, upravo zbog njihove tematike, počelo relativno kasno, što se pak posebno odrazilo na recepciju dramskih ostvarenja.

Krležine drame »Gospoda Glembajevi«, »Leda« i »U logoru« (druga verzija) pod naslovom »Galizien« koje su igrane na njemačkom jezičnom području preveo je Milo Dor. Isti autor je preveo i »U agoniji«, »Vučjaka«, a priprema i »Areteja«. U Njemačkoj Demokratskoj Republici je tiskan ciklus Glembajevih u prijevodu Barbare Sparing u izdavačkoj kući Volk und Welt (Berlin) 1972. godine.² Iako savjesno rađen, upotrebom »Hochdeutscha« snaga Krležina rječnika izgubila je na živosti, a pogotovo nedostaje poseban agramerski ugođaj. Njega je međutim moguće adekvatnije izraziti u austrijsko-bečkoj varijanti jezika, koja je plastičnija od strogog književnog njemačkog, što je ostvareno u Dorovim prijevodima. Posve je razumljivo da njemačke rečenice u Krležinu tekstu gube na intenzitetu u njemačkom prijevodu. Zanimljivo je napomenuti, da su u izvedbi »Lede« u Beču prevedene na francuski, ali se nije postigla ona stilogenost, koja je prisutna u izvornom tekstu. Usporedimo li Dorove prijevode s originalom, koji su uglavnom vjerni, primijetit ćemo skraćivanje dugih rečenica, uz pokušaje zadržavanja njihova ritma, koji bi odgovarao zakonitostima pozornice. Time se pak vrlo često smanjila snaga i osobitost Krležinih dijaloga. Moramo primijetiti i to da se ne samo u »Gospodi Glembajevima«, već i u drugim Dorovim prijevodima, prigušio Krležin antiklerikalizam, što se posebno odrazilo u ateističkom stavu Leonea kao i u liku Silberbrandta. To se isto odnosi i na izraze koji bi eventualno povrijedili austrijsku publiku. Kod »Galizien« (odnosno »U logoru«

ru«) ispuštena je scena sa Židovom, koju je redatelj u izvedbi u Grazu ipak primijenio.

Zajedničke odlike koje bi okarakterizirale recepciju Krležina teatra na pozornicama njemačkog jezičnog područja ne bismo mogli pronaći jer se radi o različitim redateljskim koncepcijama i razumijevanju autorovih drama.

Prva izvedba »Gospode Glembajevih« bila je u Grazu lipnja 1965. godine u sklopu Ljetnih igara, koje su se s temom »Austrija« održale s namjerom da publici predstave austrijsku dramu i djela vezana za austrijsku prošlost. Tako je osim Schnitzlera, Grillparzera, Nestroya, Molnara i Anzengruberera igran i Krleža u inscenaciji gosta iz Wiesbadena Rolfa Hasselbrinka. Redateljski pristup je bez prevelike stilizacije ostao u realnome okviru i pružio dovoljno daha za glumačka ostvarenja Waltera Prüssinga (Ignjat), Ruth Birk (Barunica) i Roberta Casapiccole (Leo), inače istaknutih glumaca Schauspielhaus. Iako je predstava imala znatan uspjeh kod publike, sudovi o samome komadu bili su različiti. Kritičar kazališnog časopisa »Die Bühne« zaključuje da je publika izgledala zadovoljna kao poslije čitanja dobrog ilustriranog romana.³ U tom je smislu i osvrt »Kuriera« pod naslovom »Kriminalni roman za vikend-magazin« u kojem recenzent smatra da su antikviranost problema, njihova premalena ljudska fundiranost, neskriveno tendenciozno crtanje tipova kao i oskudijevajuća neobičnost otežavali večer i podigli je samo do stanovitog uspjeha pažnje.⁴ Kritičar »Die Presse« nalazi da se »komad pokazao legitimiran nasljednikom naturalističkog kazališta: dobro postavljen i nadograđen, ipak na vrhuncima previše grubo prelazi na površinu i gubi onu uvjerljivost dijaloga u kojima nasuprot stoje različite generacije i pogledi na svijet«.⁵ Ipak je većina recenzenata istakla dinamiku dijaloga i pohvalila Krležinu osobinu za stvaranje izvanrednih glumačkih uloga i pružanje mogućnosti ostvarenja njihovih sposobnosti. Tako npr. kritičar u »Südost Tagespost« zaključuje da su »Gospoda Glembajevi komad za glumce, s izvanrednim ulogama i grandiozno nacrtanim karakterima«.⁶ A u »Kleine Zeitungu« je istaknuto da izvedba djela predstavlja doživljaj večeri, jer se »pred nama odvija jaki, djelotvorni komad iz našeg kulturnog područja«.⁷

Schauspielhaus Graz je realizirao i premijeru »Galizien« u okviru »Štajerske jeseni« 1971. godine u režiji Fritza Zeche. Recenzenti su se uglavnom povoljno izrazili o izvedbi i pri tome naglasili poteškoću kaza-

lišne realizacije komada. Ipak je predstava bila koncipirana suviše sa psihološkog aspekta i podsjećala više na Schnitzlera i na fin de siècle, što je dosta pridonijelo njezinoj sentimentalnoj i melodramatičnoj noti. Sporim tempom i idiličnom pozadinom, čemu je i pridonijela scenografija Th. Richtera Forgacha izgubili su se značajni elementi drame. Drugi i treći čin je reduciran tako, da se radnja pretvorila u površinsku akciju. To je dosta pridonijelo i sudu o dramaturški i tehnički nerazmjernom komadu kao i kritičkom stavu spram Krleži kao dramatičaru. Paul Blaha u »Kurieru« primjećuje da je stara Austrija izgubila Galiciju, ali je i Krleža izgubio Galiciju najkasnije nakon sredine drugog čina.⁸ »Kronen Zeitung« već samim naslovom »Samo drama za čitanje«⁹ vrednuje »Galizien«, dok recenzent »Die Presse« zaključuje da je Krleža »epičar, koji razumije pisati dobre dijaloge, ali nikako i isto tako dobar dramatičar«.¹⁰ Tom mišljenju su se često pridruživali i drugi kritičari povodom ostalih izvedbi Krležinih drama i istakli autora kao velikog poetu, čije mnogoslojne ideje i izvršni dijalozi na momente nisu dramaturški strukturirani, te prelaze u liriku, što ometa tempo akcije. Treba napomenuti i to da je u Grazu i kasnije u Njemačkoj primijećeno kako autor nije u ovom komadu, pored antimilitarizma, iskazao i ostale elemente svog političkog stava. Npr. očekivalo se od Gregora, kao socijaldemokrate i optimiste, da posjeduje zreliju i jasniju ideologiju, a prevladalo je mišljenje da je Gregor autor sam. Inače lik Horvata u toj predstavi nije bio dovoljno naglašen, što je mogao ostvariti Heribert Sasse iz berlinskog Schiller teatra.

U izvedbi »Galicije« u Državnom kazalištu Stuttgarta ožujka 1973. godine redatelj Alfred Kirchner je suviše prizemljio komad, tako da se predstava pretvorila u realističku epizodu iz prvog svjetskog rata. S prvim blatom i kišom koja je padala kroz polupuknute prozore pokušala se bez uspjeha stvoriti galicijska atmosfera. Recenzent »Frankfurter Allgemeine« (Clara Menck, 23. III 1973) primijetila je da se unatoč tom realizmu **djelo ne može snažno doživjeti »jer i najveći šokovi nakon 56 godina gube na efektu«**. Predbacuje i režiji preveliko tipiziranje likova, koji se »ne mogu razviti iz čvrsto lokaliziranih figura, i pita se čemu to plakatивно prosvjetiteljstvo«. Predložila je reduciranje prvog čina i uspješnije modeliranje Gregora i isključivanje pucnjave na kraju djela.

Posve je razumljivo da je Njemačka, već zbog tematike, imala veći interes za »Galiciju«, a značenje koje je njemačka javnost pridala Krležinoj drami potvrđuje i tisak »Galizien« u najvažnijem kazališnom časo-

pisu cjelokupnog njemačkoga jezičnog područja »Theater heute« odmah nakon premijere.¹¹

U Schauspielhausu u Düsseldorfu ni »Gospoda Glembajevi« izvedeni listopada 1973. godine nisu postigli uspjeh. Prerađivač Jörg Wehmeier i redatelj iz Engleske Geoffrey Reeves odvojili su radnju od miljea i pokušali iz komada prikazati opću propast buržoazije. To apstrahiranje, popraćeno Wagnerovom glazbom negativno je ocijenjeno sa strane kritike, koja nije u izvedbi vidjela jasnu redateljsku koncepciju. Osnovni prigovori komadu su: neaktualnost i mnogi klišeji.

Staro pravilo s kojim je nekada i počelo Carsko kazalište u Beču, naime da se umjetnost podržava, ali bez društvenih istina, davalo je sve do prije par godina boju bečkom kazališnom životu. »Gospoda Glembajevi« su tako tek prosinca 1974. godine prikazani u Beču u Volkstheateru, tako da je Gotthard Böhm u »Die Presse (24. XII 1974) primijetio da je nerazumljivo kako je mogao takav komad jednog autora koji stoji uz Kafku, Brocha, Musila, Krausa, Rotha, Doderera i Sveva devet godina nakon njemačkojezične premijere tek sada biti predložen u Beču. »Taj zaostatak pokazuje totalnu indolenciju bečkih dramaturga«. Cijeli se ciklus inače trebao predstaviti, kao što je bilo najavljeno, u Akademietheater (»Leda«) i u Theater in der Josefstadt (»Agonija«) koji bi bili prigodniji, već i po njihovom glumačkom sastavu, za Krležine drame, Volkstheater (Narodni teatar) je inače kazalište za »nižu« klasu malograđana i radnika no bez većih glumačkih i redateljskih imena, ali je jedino kazalište u Beču, koje se ipak donekle zanima za prikazivanje naših drama.¹² Vaclav Hudeček je režirao »Glembajeve« striktno realistički, što je otežalo profiliranje pojedinih likova, s tim što je pre naglasio emocionalnu stranu, tako da je djelo ostavilo dojam melodrame. U recenzijama se ističe da je zgušnjavanje dijaloga pridonijelo njihovoj nerazumljivosti, smanjila se napetost radnje, a raspala se i epska širina teksta kroz svjesno nametnute efekte. Kritičar »Die Wochenpresse« (E. Thun, 25. XII 74) je mišljenja, kako se vidi da je komad pisan dvadesetih godina, jer je tehnika crno-bijela i naziva ga »probljedjelim goblenom« dok Richard Winger u »Kronen Zeitungu« (24. XII 1974) zaključuje, da »tako glasno kao Glembajevi nije propala ni jedna kazališna dinastija«.

»Leda« je doživjela najžalosniju sudbinu, ponajviše zahvaljujući redateljskoj inscenaciji Fritzja Zeche travnja 1977. godine, također u bečkom Volkstheater. Zecha je naime režirao protiv komada u konceptu koji se

nije znao odlučiti za ekspresionizam ili naturalizam. Kao što je kritičar »Wiener Zeitung« (G. Sebestyén, 26. IV 1977) primjetio: »Ono što je ostalo samo je znanje o povezanostima i dobar, ali po načinu govora izvještačen, sasvim neprepoznatljiv tekst«. Izvještačenost i usiljenost glume pogotovo se odrazila u ženskom dijelu postave (Vera Borek kao Melitta i Traute Wassler kao Klara) dok je jedino Ernst Meister kao Aurel razbio tu maniru i pogodio Krležino »trajno mijenjanje ozbiljnosti i tipizacije«. ¹³ »S takvim se predstavama goni publika iz kazališta« bunio se »Kronen Zeitung« i zaključio da »režija primitivno djeluje« i ostavlja na momente dojam »školske predstave«. ¹⁴ Pietro Rismondo u »Die Presse« (25. IV 1977) primjećuje da je »Ledu« od cijelog ciklusa najteže predstaviti austrijskoj publici jer za razliku od drugih nema »jaku« radnju, sasvim je usredotočena na dijalog koji je tipičan za jedan poseban milje. Iz predstave se, ističe autor, ne vidi da je ipak glavna ličnost komada Urban »Čovjek bez svojstva«, čije su karakteristike omogućavale čestu usporedbu Krležina književnoga djela s austrijskim piscem Robertom Musilom. Posljednja scena s gnjilim narančama je isključena, a jedini dojani koji je predstavom ostvaren je o Ledi kao frivojnoj i površinskoj satiri zagrebačkih bohema međuratnih godina koji »od Zagreba žele napraviti Pariz«. ¹⁵

Treba istaknuti i to da su recenzije za gostovanja jugoslavenskih kazališta bile povoljnije autoru, samo što u takvim slučajevima moment uljudnosti zasigurno igra veliku ulogu. Tako se uz gostovanje Jugoslavenskog dramskog (16. IX 1969. g.) s dramtizacijom romana »Na rubu pameti« isticala »Ibsenova dosljednost«, a glavni se junak usporedio s drom Stockmannom iz »Neprijatelja naroda« što se očitovalo u tomu da je »slabost tog socijalnog heroja željena samoća, disocirana strpljivost i dosljedna nerevolucionarna, pasivna rezistencija njegova protestnoga držanja«, ¹⁶ ali samo negirala dramtizacija romana. O aktualnosti djela bila su proturječna mišljenja tako da G. Sebestyén smatra da je »odličan i suvremen teatar« (Ill »Kronen Zeitung«, 18. IX 1969), dok G. Martin (»Weiner Zeitung«, 18. IX 1969) nalazi da je »kulturni artikal za eksport, antikvirana agit-prop kutija iz ideoloških ostataka«. F. Walden iz »Arbeiter Zeitung« (18. IX 1969) dolazi do zaključka da Krležin teatar nije uvjerljiv i da se autorova uloga više ostvaruje u epskoj formi. ¹⁷

Iako sedam realizacija Krležinih drama na pozornicama njemačkog jezičnog područja nije mnogo, ipak je značajno, jer su inače izvedbe autora jugoslavenskih dramskih književnosti u inozemstvu rijedak slučaj. Za slijedeću sezonu prva premijera u obnovljenoj zgradi bečkog

Volkstheatra najavljena je »Galizien«. I možda je upravo sada zrelije vrijeme za prihvaćanje Krležina djela u Austriji, kada su nove generacije u stanju prihvatiti radikalni obračun s prošlošću svoje zemlje, a to potvrđuje i snažno zanimanje za djela Musila, Canettija, a pogotovo Karla Krausa, što se očituje u tomu da su se čak »Posljednji dani čovječanstva« realizirali u kazalištu.

BILJEŠKE

¹ J. Albini: Jugoslawische Bühnenwerke und das Ausland, Morgenblatt, 8. I 1936, str. 6.

² Ove godine je izašao cijeli ciklus u izdavačkoj kući Henschelverlag, u prijevodu Barbare Antkowiak. »U agoniji« je izvedena u Magdeburgu, lipnja 1980. g. u režiji Branca Gombaca.

³ »Die Bühne«, August 1965.

⁴ Liselote Espenhahn, Kurier, 1. VII 1965.

⁵ H. Schwarzbauer, Die Presse, 1 VII 1965.

⁶ no-, Südost Tagespost, 1. VII 1965.

⁷ Ke-, Kleine Zeitung, 3. VII 1965.

⁸ P. Blaha, Kurier, 23. X 1971.

⁹ R. Winger, III. Kronenzeitung, 23. X 1971.

¹⁰ H. Schwarzbauer, Die Presse, 23. X 1971.

¹¹ Theater heute, 14/1973, Nr. 4, S. 41—52.

¹² Osim Krležinih drama, izvedeni su s uspjehom B. Mihajlovićev »Komandant Sajler« i I. Brešanov »Hamlet u Mrduši Donjoj...«.

¹³ H. H. Hahni, A. Z. Tagblatt für Österreich, 26. IV 1977.

¹⁴ V. Reimann, Neue Kronen Zeitung, 25. IV 1977.

¹⁵ R. John, Kurier, 25. IV 1977.

¹⁶ H. Huppert, Volksstimme, 18. IX 1969.

¹⁷ Slovensko narodno gledališče je igralo Glembajeve u toku gostovanja u bečkom Burgtheatru listopada 1979. godine, a Krležin je teatar predstavljen i u vidu književnih večeri.

U Beču 22. X 1960. g. u Malom kazalištu u Konzerthausu, gdje je poslije uvodnih rečenica B. Gavelle pored J. Hristića, D. Smole, A. Obrenovića predstavljen i »Aretej«, kao i »U agoniji« u sklopu literarne večeri posvećene Krleži 22. V 1978. g. u Palais Pallffy. Kao radio drame su »Gospoda Glembajevi« i »Galicija« izvedene u Austriji i Švicarskoj.